

USMENA PREDANJA O ŠEHITIMA I NJIHOVIM GROBOVIMA

Na našem skupu je već bilo, a nadam se da će još biti govora o dobu preporoda u bosansko-muslimanskoj književnosti i kulturi. Rasvijetljeni su određeni aspekti tog kulturnog procesa, uloga i značaj tadašnjih časopisa i listova, posebno *Behara*, kao jednog od prvih muslimanskih kulturnih časopisa, čiji se doprinos u predstavljanju muslimanskog usmenog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini ne može zaobići. Ovaj referat posvećujem usmenim narodnim predanjima, koja, na žalost, gotovo ne nalazimo na objavljenim stranicama *Behara*, značajnog književno-preporodnog časopisa Muslimana u Bosni i Hercegovini s početka XX vijeka.

Usmena predanja su svojevrsna hibridna forma s umjetničkim i životnim funkcijama i javljaju se u tri osnovna načina iskazivanja (kratko saopštenje, memorat, fabulat). Ona odgovaraju stanovitim čovjekovim psihičkim funkcijama, ali te funkcije same nisu dovoljne za definisanje usmenih predanja, definisanje koje je uvijek u zavisnosti od konkretnih historijskih i kulturnih sredina. Osnovna inspiracija predanja je ljudsko susretanje sa izvanrednim i neobičnim, dok se vjerovanje u istinitost i saznanji karakter predanja, kao kriterij za njihovo definisanje, u toku vremena može mijenjati. Usmena predanja se mogu razdvajati po tematskim, funkcionalnim i drugim mjerilima. Prema Propovoj podjeli, četiri glavne vrste su: etiološka, historijska, mitološka ili demonološka predanja, te legende ili vjerska predanja.

Kako su predmet ovog referata vjerska predanja o šehitima, zadržaću se za trenutak na definiciji vjerskih predanja: "To su pričanja nastala prema apokrifima ili srednjovjekovnim svetačkim hagiografijama, vezanim uz crkve i svetišta, po porijeklu, dakle, knjiške, ali folklorizirane usmenim prenošenjem. Poput mitoloških predanja sadrže i legende element čudesnoga, u njihovu se istinitost vjeruje, često su lokalno vezane, ali je njihov unutrašnji iskaz različit od predaje. Njihove nadnaravne pojave nisu magijski-stravične, one ne izazivaju jezu i ne unose disharmoniju u život, nego naprotiv vjerovanjem u Božja i svetačka čuda nastoje, uz pomoć svojih fantastičnih iluzija (...), uspostaviti red i harmoniju, riješiti nadnaravnim putem životne nesklade i nepravde, donijeti skrušeno smirenje. Stil im je drukčiji od stila predanja" (M. Bošković-Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb 1975. str. 131-132). Posmatrana sa književno-teorijskog stanovišta usmena predanja o šehitima-

kefaloforima su kratke, stilski uglavnom nerazvijene i šture informacije, čija je funkcija da saopštavaju sadržaje iz religijskih uvjerenja naroda.

U Bosni i Hercegovini gotovo da nema starijeg muslimanskog groblja za koje usmeno predanje ne tvrdi da su tu, pored ostalih, sahranjeni i turski ratnici - šehiti koji su izginuli u vrijeme Fetha, osvajanja Bosne 1463. godine. Ova usmena predanja su redovno ukrašena natprirodnim motivom o kefaloforiji. Prema objavljenoj građi i međunarodnom indeksu motiva, poznata su u Irskoj i Italiji, a nose međunarodnu oznaku F 511.0.4. "Man carries his head under his arm". Poznato je da su ova predanja uobičajena i vrlo rasprostranjena u Turskoj i na Bliskom istoku.

Da je u muslimanskoj usmenoj tradiciji Bosne i Hercegovine motiv odavno bio poznat svjedoči jedinstven kronogram u turbetu na groblju u Kozarcu iz XVIII vijeka: "Bože, ovo je turbe počivalište mučenika (šehid). Allah ga je učinio znakom svoje moći, junački se neko vrijeme borio i sa odsječenom glavom došao na ovo mjesto. Neka se za njega zauzme Božiji vjerovjesnik (Muhammed). Bože, primi od nas ovo dobro djelo u ime svih mučenika (šehida) i našeg vjerovjesnika Muhammeda. Neka je svaka hvala Allahu, gospodaru svjetova. Dobrotvor ovog djela je plemeniti kapetan Kozarca Mehmed-beg. Godina 1125 (1713)". (M. Mujezinović, *Islamska epigrafija III*, Sarajevo, 1982., str. 42-43)

Islamska religijska vjerovanja u evlije, njihove nadnaravne moći ili čuda, tzv. keramete, kao i u šehite-kefalofore u bosanskohercegovačkom muslimanskom stvaralaštvu registrovana su i oko 1832. godine u popisu sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kultnih mjesta (A. Bejtić, *POF XXXI/1981*, str. 111-121). U popisu su spomenuti Kizil Veli-Dede, pokopan kraj Musale, koji je "pao kao šehit u službi carskog pješaka, a grob mu je mjesto hodočašća", kao i "glasoviti Mustafa-aga Čorbadžija, šehit iz doba Fetha", čiji je grob na Obhodi takođe mjesto hodočašća Sarajlija. U popisu se doduše ne navodi motiv kefaloforije, inače veoma čest, što nikako ne mora značiti da Sarajlijama i anonimnom sastavljaču popisa ovaj motiv nije bio poznat. Tu pretpostavku potvrđuju zapisi i zabilješke te objavljena folklorna građa od kraja XIX vijeka, kada se u sakupljanje i objavljivanje usmenih predanja uključuju obrazovani pojedinci, đaci, studenti, učitelji, naučnici, novinari i drugi: od Fejze Čavkića (Banja Luka 1903.), Sejfudin-ef. Kemure (Sarajevo, 1908.), B. Čajkanovića i M. Filipovića (Beograd, 1927. i 1928.), H. Kreševljakovića (Sarajevo 1927.-1951.) do S. M. Traljića, M. Hadžijahića, I. Varatanovića, R. Kadića i A. Bejtića i drugih do danas, bosanskohercegovački sakupljači su postepeno bogatili fond građe o usmenim predanjima u Bosni i Hercegovini i svojim

sakupljanjem i istraživanjem stvarali osnovu za savremena zaključivanja.

Muslimanska historijsko-religijska predanja o bogougodnicima i mučenicima - kefaloroforima i evlijama, variraju u rasponu od pričanja o stvarnim historijskim ličnostima do predanja o anonimnim pojedincima sa natprirodnim osobinama, koje su primili Božjom voljom ili nekom drugom natprirodnom mističnom silom. Većina gazija i šehita, osobito onih što su, kako tradicija kaže, sahranjeni po starim muslimanskim seoskim grobljima, anonimni su i nepoznati pojedinci. Takvi su, npr., legendarni Krk bin Kul-aga, šehit kefalofor iz istočne Bosne, trojica braće šehita iz okoline Vranduka, braća šehiti sa Šehitluka u Banjoj Luci i mnogi drugi. S druge strane, brojne lokalne sredine, osobito varoške, pamte imena svojih evlija, šehita i gazija za koje se ponekad mogu naći potvrde u historijskoj građi; takvi su nekolicina sarajevskih šehita i evlija, šejh Jujo (Mustafa Ejubović) iz Mostara i brojni drugi pravednici koje spominje muslimanska religijska tradicija u Bosni i Hercegovini.

Pored poznatih usmenih predanja o šehitima, u Bosni i Hercegovini su poznate i poetske forme istog i sličnog sadržaja: "Obeležavanje šehita kao mučenika koji naknadno dobija oprost od Boga javlja se u nekoliko izrazito uspeh balada", a na što su skrenuli pažnju H. Krnjević (Usmene balade, str. 196) i M. Maglajlić (Prilozi proučavanju usmene književnosti na stranicama časopisa *Novi behar*, Putevi 6, Banja Luka 1989., str. 51-59). U usmenoj muslimanskoj tradici poznate su dakle i registrovane dvije književne kategorije, prozna i poetska, u osnovi istog sižejnog tipa u kojima se govori na jednoj strani o šehitima, ratnicima - kefaloroforima, a na drugoj (poetskoj) o mučenicima koji su život izgubili nevini, kao žrtve ljubomore i spletke (npr. banjalučka balada o potopnici Bisernazi, stolačka balada o Mehmed-agi Šehiću, balada o vješanju hodže Kusture i o pogibiji Hifzi-bega -umišića).

Karakterističan motiv nošenja vlastite odsječne glave poznat je ranokršćanskoj tradiciji zapadne Evrope. Susrećemo ga u starijim životopisima svetitelja - mučenika (*Ursus i Viktor*, *Regula i Regulus Elifius iz Tula*, *Gemulus iz Gana i drugi*). Kršćanska legenda o svetom Domnius (splitskom sv. Dujmu) kaže da je on nakon pogubljenja nosio svoju odsječenu glavu preko rijeke, sve do groblja u kome je sahranjen. Sv. Elisiju je, po legendi koja je zabilježena u njegovu životopisu, takođe odsječena glava, nakon čega je svetac-mučenik uzeo glavu u obje ruke i praćen anđelima odnio je na brdo, te stavio na kamen koji se istog časa pretvorio u sarkofag u kome počiva svečavo mrtvo tijelo. Sv. Justinijan je svoju odsječenu glavu nosio do morske obale i dalje preko mora sve do luke,

koja od tada nosi njegovo ime. Sv. Heleriusu su na ostrvu Jersey, u nekom naselju glavu odsijekli razbojnici (Vandali) i on je glavu nosio u rukama stotinu koraka daleko; sv. Placidus iz Disentisa je nosio svoju glavu do manastira u marami koju je isprosio od neke pralje; sv. Hilarianus je oprao svoju odsječenu glavu u izvoru koji je provrio na mjestu njegova smaknuća; nadbiskup Ruana Leo, koga su kod Bajona posijekli Mauri 900. godine, je prema legendi je stajao bez glave još čitav sat, kao da je živ, a zatim je u pratnji anđela odnio svoju glavu do mjesta na kome je pokopan, itd. (upor. Gunter, H.: *Psychologie der Legende*, Freiburg, 1949., str. 122-123). Na crnogorskom području, u okolini Bara, poznata je Krajivskom, koji je takođe nosio svoju odsječenu glavu.

Postojanje motiva o kefaloforiji u muslimanskim vjerskim predanjima Bosne i Hercegovine može se objasniti dvojako: masovnim prihvatanjem islama od strane kršćanskih starosjedilaca, pri čemu se ne smije isključiti mogući uticaj ranijih kršćanskih vjerskih kazivanja, koje su u doba bosanske samostalnosti u narod mogli unositi franjevački misionari i drugi propovjednici te s druge strane, nakon propasti Bosne 1463. godine, u širenju islama, njegove kulture i tumačenju njegove suštine, u čemu je značajnu ulogu nesumnjivo odigrala islamska ulema po novoosnovanim varošima, te vojnici i trgovci, a posebno brojni derviši, njihove tekije i zavije po gradovima i selima Bosne i Hercegovine (upor. Dž. Čehajić: *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1986.).

Bez opsežnih i detaljnih istraživanja teško je zaključiti odakle se mogu širiti motiv o mučenicima koji u ruci nose svoje odsječene glave do mjesta vječnog počivališta. Područje koje se za sada može naslutiti je oblast drevnog Bliskog istoka, u kojoj su rođene dvije velike svjetske religije, kršćanstvo i islam. Da li su neki stariji religijski slojevi odigrali ulogu u njegovom nastanku, ostaje zamagljeno u tami vremena, ali se već sada može pretpostaviti da su religijska pričanja o mučenicima, palim za vjeru i svoja vjerska ubjeđenja, nastala iz zajedničkog ljudskog sna o Božijoj pravdi za sve nedužne žrtve i pravednike.

Sa žaljenjem moram konstatovati da je i pored svoje nesumnjivo značajne uloge u književno-kulturnom preporodu Muslimana Bosne i Hercegovine, časopis *Behar* propustio priliku da nas prije devedeset godina, obogati višeznačnim sadržajima brojnih usmenih predanja, pogotovo o onima koja su vjerskog karaktera, kakva su pričanja o šehitima kefaloforima i njihovim grobovima u Bosni i Hercegovini.

The Oral Tradition about Shahids and their Graves

Behar, as well as the other journals from the revival period failed, unfortunately, to enrich us ninety years ago with the multiple meaning articles about numerous oral traditions, particularly those of religious character, such as the stories of shahids, cephalophori and their tombs in Bosnia and Herzegovina. This does not mean that has no been such tales in the traditions of other people, and we are going to speak about them in this paper.

An oral tradition is a peculiar hybrid form with artistic and living functions. It appears in three basic manners of narration (a short summary, a memort and a fabulat). The basic inspiration of tradition can be seen in a human meeting with extraordinary and unusual, whereas the belief in truthfulness and the cognitive character of tradition, as a criterion for their determination, can be changed in the course of time. There are four fundamental types of tradition: etiological, historical, mythological, and legends or religious traditions.

The religious traditions are tales that have been made after apocrypha, or medieval biographies of saints (hagiographies). They were connected to churches and the places of worship. Therefore, their origin came from books, but they assumed certain folklore features in the process of oral transmission from one generation to another. They contain the elements of miraculous. People tend to believe in their truth. They are often bound to local situations, but their internal expression differs from the tradition. In Bosnia and Herzegovina one can hardly find an older Moslem cemetery without the oral tradition attached to it that claimed that in that place, in addition to the others, the Ottoman Turkish warriors had been buried. They were the shahids who lost their lives in the time of Sultan Mehmed el-Fatih (the Conqueror) during his conquest of Bosnia in 1463. We give as an illustration here a chronogram from a tombstone (tourbet) from the cemetery at Kozarac from 18th century: "Dear Lord, this is the cemetery where the martyrs found their final rest. May Allah make him the sign of its power, he has fought bravely for a while and he has come with his head cut off to this place"...)

Numerous local communities remember the names of their "good men" (evliyas), fallen warriors for the faith (shahids) and the brave ones (gaziyas). One can find some confirmations about them in the historical

sources.